

Балко М. В.,

Донецький юридичний інститут МВС України, м. Донецьк

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І ПРОПОЗИЦІЯ: СПЕЦИФІКА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

У статті розглянуто основні підходи до визначення поняття пропозиції як семантичної моделі речення, а також обґрунтовано необхідність врахування пропозитивного аспекту простого семантично неелементарного речення при аналізі словосполучень.

Ключові слова: словосполучення, пропозиція, смисл, значення.

В статье рассмотрены основные подходы к определению понятия пропозиции как семантической модели предложения, а также обоснована необходимость учета пропозитивного аспекта простого семантически неэлементарного предложения при анализе словосочетаний.

Ключевые слова: словосочетание, пропозиция, смысл, значение.

In the article the basic approaches to define the concept of a proposition as a semantic model of the sentence are analysed. In addition the necessity of accounting propositional aspect of simple semantically no-elementary sentence in the analysis of word-combinations is considered.

Keywords: word-combination, proposition, meaning, sense.

Питання семантики мови, її рівнів та окремих одиниць уже неодноразово були предметом наукових розвідок, проте й досі багато проблем, пов'язаних з вивченням семантичної природи мовних знаків, ще потребують належного опрацювання.

Мета пропонованої статті – проаналізувати основні підходи до тлумачення поняття пропозиції, акцентувавши увагу на співвідношенні словосполучення з пропозитивним аспектом простого семантично неелементарного речення. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) простежити специфіку розмежування понять «значення» і «смисл»; 2) проаналізувати основні підходи до визначення поняття пропозиції; 3) окреслити особливості співвідношення словосполучення як синтаксичної одиниці-конструкції дериваційного типу з пропозитивним аспектом простого семантично неелементарного речення.

Одним з перших поняття «значення» та «смисл» розмежував Г. Фреге [16]. Спираючись на концепцію Дж. Міля, він виділяє предмет та зміст як спосіб позначення предмета. При цьому говориться про два різні аспекти значення. Досліджуючи ці аспекти, Г. Фреге закріпив за кожним із них окрему назву: 1) власне предмет – Bedeutung (значення, смисл), пор., denotation (позначення, лінгвістична предметна віднесеність) у Б. Рассела; referense (відношення, компетенція) у Т. Блека; 2) зміст предмета – Sinn (смисл, усвідомлення), пор., meaning (смисл, значимість) у Б. Рассела; sense (смисл) у Т. Блека.

На думку О. І. Леути, роль Г. Фреге полягає в тому, що він запропонував у семантичній структурі номінації розрізняти значення (предмет, який позначається іменем) та смисл (інформацію, яка міститься в імені), а також співвіднести це із знаком. Г. Фреге говорить про те, що «сама назва (слово, знак, комбінація знаків, висловлення) виражає своє значення, замінює будь-чим або позначає те, чого воно стосується. За допомогою знака ми виражаємо його значення та позначаємо його предмет» [16].

Значною мірою з підходом Г. Фреге перегукуються погляди О. О. Потебні, який розмежує два поняття значення: одне співвідноситься з предметом безпосередньо, а інше – із думкою про цей предмет (власне процесом) [14, с. 138].

Розмежування значення та смислу, запропонованого Г. Фреге, дотримується й більшість сучасних лінгвістів (пор. праці Н. Д. Арутюнової, В. Г. Гака та ін.). На співвідношенні цих понять ґрунтуються декілька теорій семантичних досліджень мови (теорія «семантичного поля», психолінгвістичний підхід, теорія мовленнєвих актів та ін.).

Окреме місце серед семантичних підходів до вивчення мови посідають семантичні дослідження граматики, особливо синтаксису (відмінкова граMATика, породжувальні синтаксичні моделі тощо). Деякі дослідники (пор., наприклад, роботи О. Є. Кібрика, В. С. Юрченка та ін.) наполягають на пріоритеті семантики в синтаксичних дослідженнях. О. Є. Кібрик підкреслює зумовленість змістовних і формальних властивостей синтаксису семантичним рівнем, до якого «належить уся інформація, яку має на увазі мовець при розгортанні висловлювання і яку необхідно відновити адресату для правильної інтерпретації цього висловлення» [8, с. 22]. Семантика (значеннєве наповнення) висловлення, таким чином, є визначальним чинником при його формуванні, адже структура речення – це тільки його модель, тоді як конкретне висловлення – це сукупність ієрархічно побудованих пропозицій. Отже, пропозитивний підхід до аналізу смислу синтаксичних конструкцій на сьогодні є одним з провідних.

Г. М. Манаєнко зауважує, що поняття «пропозиція» наразі стало необхідною умовою релевантної сучасному рівню знань репрезентацією синтаксичних одиниць, і насамперед простого речення [10, с. 126–127]. Запозичене з логіки як наукова метафора поняття пропозиції зазнало значної еволюції в лінгвістичних дослідженнях, але й досі як у лінгвістиці, так і в логіці термін «пропозиція» вживається неоднозначно залежно від таких чинників: обсягу вихідного поняття (речення, висловлення або мовленнєвий акт) та способу його розчленовування» [2, с. 401].

Так, О. В. Падучева подає розгорнуте визначення пропозиції як загального змісту тверджень, обіцянок, прокувань, побажань; запитань і відповідей; того, що може бути можливим або ймовірним. Проте майже одразу дослідниця вдається й до тлумачення пропозиції як логічного поняття: «Пропозиція – це приблизно те саме, що й судження. Судженням в логіці називається концепт (зміст) речення, яке може бути істинним чи хибним...» [12, с. 231]. Г. Н. Манаєнко стверджує, що цей «стрибок» в іншу галузь наукового знання знадобився для обґрунтування дуже цікавого для лінгвістики положення про відповідальність мовця за істинність висловлення. Однак,

таким чином, О. В. Падучева ніяк не пояснює лінгвістичну сутність пропозиції, залишаючись у межах її логічного розуміння.

У подальшому, подолавши інерцію логічного вживання поняття пропозиції в дослідженнях із семантичного синтаксису, його зміст набув певної усталеності. Так, у «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» Н. Д. Арутюнова визначає пропозицію як «семантичний інваріант, загальний для всіх членів модальної та комуникативної парадигм речень і похідних від речення конструкцій (номіналізацій)» [2, с. 401]. За В. А. Белошапковою, пропозиція – «це об'єктивний зміст речення, розглянутий відсторонено від усіх супровідних суб'єктивних значень і від тих особливостей, яких надає йому та чи та формальна організація речення» [15, с. 686].

Проте наведені тлумачення поняття пропозиції, які є найзагальнішими й такими, що найбільш яскраво окреслюють основні підходи до дефінування цього поняття, не вичерпують усіх варіантів визначення пропозиції в сучасній лінгвістиці.

К. В. Пономаренко підходи до визначення поняття пропозиції умовно поділила на кілька груп, виокремивши структурно-семантичну, власне-семантичну й когнітивну концепції [13, с. 14-17].

У межах структурно-семантичного підходу пропозицію тлумачать як «модель названого реченням «стану справ», як об'єктивний зміст речення, безвідносно щодо супровідних елементів суб'єктивного смислу й від тієї проєкції, яку надає йому та чи та формальна організація речення» [6, с. 212], як модель названої реченням події [1, с. 248]. Подібної думки дотримується й І. Р. Вихованець, зазначаючи, що «пропозиція – це стабільне семантичне ядро, об'єктивна константа речення, яка відображає структуру ситуації, події» [4, с. 122].

Представники структурно-семантичної концепції наголошують також (пор., наприклад, праці С. С. Буторіна, Г. М. Манаєнка та ін.), що в реченні як відображенні динамічної думки пропозиція (якщо вона єдина) підлягає обов'язковій предикації, причому пропозиція може бути втілена в різних мовних висловленнях, для яких вона є семантичним інваріантом [10, с. 69].

Власне-семантичне тлумачення пропозиції передбачає аналіз її як типового значення речення [7, с. 76], смислу речення й певних компонентів смислу [12, с. 36]; того, що фігурує в мовленнєвому акті, тобто того, що може підлягати ствердженню, сумніву тощо [3, с. 316].

Відповідно до когнітивного підходу, пропозиція є однією з форм збереження знань у людській психіці [9, с. 137], мінімальною одиницею ментальних репрезентацій (знань) [11, с. 60], потенційним концептом речення, тобто таким смислом, який виражається в мові предикатною групою (предикатом з усіма актантами) [12, с. 37].

Поєднання власне-семантичного й когнітивного підходів до розуміння пропозиції К. В. Пономаренко знаходить у працях Т. В. Шмельової [13, с. 16], яка розрізняє події пропозиції (семантичні моделі подій та ситуацій) та логічні пропозиції (відображення результатів розумових операцій, логічних ходів).

Визначальним постає те, що поняття пропозиції стосується тільки семантичного плану речення (речення як формально-синтаксична одиниця не містить пропозицій). Пропозиція – це семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення та похідних від речення конструкцій (семантична модель речення). Призначення пропозиції – відображувати певну подію або ситуацію об'єктивної дійсності. Пропозиція може виражатися двома способами: а) предикативною одиницею, пор.: *Батько поблагословив* (Марко Вовчок); *Замовк Тиміш Іванович Дилда* (Остап Вишня) і под.; б) неpredикативною одиницею, пор.: *А вже красно сонечко Припекло, припекло, Яснощире золото Розлило, розлило* (О. Олесь); *Не був то спокій, що знав його досі: тиша квартири, моторошна тиша перед початком бою, тиша лісу, коли лежав у польовому шпиталі й дивився, як хитаються над головою і порипують величезні сосни* (В. Шевчук) та ін.

Теорія словосполучення нерозривно пов'язана з пропозитивним аспектом речення. Дефінуючи словосполучення, ми спираємося на підхід І. Р. Вихованця, згідно з яким, «словосполучення як синтаксична одиниця-конструкція визначається з опорою на ускладнений варіант простого речення» [4, с. 187]; якщо ж речення являє собою елементарну семантико-синтаксичну структуру, тобто складається з одного предиката і зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових членів речення, то в такій реченнєвій побудові не функціонують словосполучення, пор.: *Петро вніс дрова* (Б. Грінченко); *Виходили поранені з бою* (О. Довженко) і под. Словосполучення формуються внаслідок різного роду ускладнення вихідної (семантично елементарної) структури речення. Отже, у системі синтаксичних одиниць словосполучення являє собою синтаксичну одиницю-конструкцію дериваційного типу, яка функціонує лише у простому семантично ненелементарному реченні.

Кожне із словосполучень, вичленовуваних з якогось конкретного речення, власне, являє собою згорнуту пропозицію. Таким чином, прості речення, у формальній структурі яких наявні словосполучення, є моноpredикативними, але поліпропозитивними. Розглянемо це на конкретному прикладі. З речення *У тому повстанні козаки взяли над поляками добру перемогу, але мало скористувалися з тієї перемоги і через кілька років зазнали ще більших утисків* (А. Кащенко) можна вичленувати підрядні словосполучення *у тому повстанні, добру перемогу, перемогу над поляками, кілька років, зазнали через кілька років, ще більших утисків*. Ці словосполучення утворилися внаслідок згортання таких пропозицій: *у тому повстанні* ← *Повстання було те; добру перемогу* ← *Перемога є добра; кілька років* ← *Років є кілька; зазнали через кілька років* ← *Минуло кілька років + Зазнали; ще більших утисків* ← *Утиски є ще більшими*.

Основною причиною згортання окремої predикативної та пропозитивної одиниці (тобто речення) в неpredикативну одиницю (тобто словосполучення) дослідники називають «структурну редукцію членів речення» [5, с. 84], що являє собою опущення одного з головних членів речення (підмета або присудка). Структурна редукція зумовлює перерозподіл компонентів речення між позиціями, відповідне функційне перетворення членів речення у компоненти словосполучення, а отже, «ставить у дериваційний зв'язок речення з певним типом похідного словосполучення» [5, с. 84]. Наголошуємо, що це структурна редукція, яка не стосується плану змісту, тобто смислу

предикативної одиниці. Отже, пропозитивний зміст із згортанням структури речення нікуди не зникає – його просто починає виражати непередикативний мовний знак (словосполучення).

Отже, під час аналізу такої неоднозначної синтаксичної одиниці, як словосполучення, обов'язково треба враховувати пропозитивний аспект простого семантично неелементарного речення, оскільки словосполучення – це не просто поєднання двох повнозначних слів, а таке утворення, яке є результатом згортання пропозиції.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы [Текст] / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Арутюнова Н. Д. Пропозиция [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 401.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика [Текст] / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник [Текст] / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць [Текст] / Катерина Григорівна Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
7. Зильберт Б. А. Система знаков языка, их значение и мотивированность [Текст] / Б. А. Зильберт. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 87 с.
8. Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке) [Текст] / Александр Евгеньевич Кибрик. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 336 с.
9. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
10. Манаенко Г. Н. Информационно-дискурсивный подход к анализу осложнённого предложения: монография [Текст] / Г. Н. Манаенко. – Ставрополь : Изд-во Ставропольского гос. пед. ин-та, 2006. – 263 с.
11. Манаенко Г. Н. Предикация, предикативность и пропозиция в аспекте «информационного» осложнения предложения [Текст] / Г. Н. Манаенко // Филологические науки. – 2004. – № 2. – С. 59-68.
12. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений) [Текст] / Елена Викторовна Падучева. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
13. Пономаренко К. В. Інформаційний потенціал девербативів у комунікативній структурі речення і тексту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 [Текст] / Катерина Вікторівна Пономаренко. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 207 с.
14. Потебня А. А. Мысль и язык (извлечения) [Текст] / А. А. Потебня // Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. I. – М. : Просвещение, 1964. – С. 136-142.
15. Современный русский язык: учеб. для филол. спец. ун-тов [Текст] / В. А. Белошаркова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; под ред. В. А. Белошарковой. – [2-е изд.]. – М. : Высшая шк., 1981. – 800 с.
16. Фреге Г. Смысл и значение: [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://philosophy.ru/library/frege/02.html>.